

Dialektika bez syntézy. Myšlení Pierra-Josepha Proudhona¹

Čestmír Pelikán

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

cestmir.pelikan@gmail.com

Abstract:

A Dialectic without Synthesis: The Thought of Pierre-Joseph Proudhon

Pierre-Joseph Proudhon is generally regarded to be one of the founders of anarchism. Anarchism as a political current is most often characterized by its values and attitudes, but the research into it seldom considers how these values and attitudes are connected to the modes of thinking and argumentation of its most prominent representatives. Proudhon is a good example of this. His extensive and varied body of work illustrates the connection between the emancipatory ideals of anarchism and the complexity and polysemy of the non-authoritarian way of thinking. The article attempts to demonstrate his methods of thinking with several examples that treat such basic themes of his work as the question of justice, the problem of property, mutual support (i.e. mutualism) and the political organization of society along federated lines. The article also points to the ambiguous acceptance of Proudhon's work by individual anarchist currents and also to certain limits to his way of thinking that result from his acceptance of certain problematic starting points.

Keywords: Pierre-Joseph Proudhon, anarchism, property, justice, federalism, mutualism

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2022.2r.303>

Devatenácté století bylo svědkem zrodu politických stran a hnutí. Zvláště Francie, vyrovnávající se ještě dlouhou dobu s rozporuplnými důsledky revoluce roku 1789, byla v tomto ohledu přímo laboratoří. Zde vznikl v polovině století zcela specifický proud politického myšlení, anarchismus, s nímž je jako jeden z jeho zakladatelů obvykle spojován i Pierre-Joseph Proudhon. Politické proudy bývají charakterizovány soubory hodnot a postojů, které

---

1 Text vznikl v rámci projektu GA ČR č. 20–15012S: „Anarchismus v souvislostech české politické kultury: Předpoklady, paralely, ovlivnění“.

zastávají, málokdy se však předmětem zájmu stává otázka, jak souvisejí tyto charakteristické hodnoty a postoje se způsoby myšlení a argumentace výrazných představitelů těchto politických přesvědčení. Proudhon je v tomto ohledu dobrým příkladem. Jeho rozsáhlé a rozmanité dílo výmluvně ilustruje spojitost mezi emancipačními ideály anarchismu a komplexností a mnohovýznamovostí neautoritativního způsobu myšlení (myšlení neautoritativního ve smyslu nepodřizujícího se autoritě uznávaných dogmat, a zároveň myšlení, které si samo nenárokuje autoritu nepochybného dogmatu). V této studii se pokusíme Proudhonovy způsoby myšlení demonstrovat na několika příkladech zpracování základních témat jeho díla, k nimž patří např. otázka spravedlnosti, problém vlastnictví, vzájemné podpory čili mutualismu či federativního politického uspořádání společnosti. Připomeneme nejednoznačné přijetí Proudhonova díla jednotlivými anarchistickými směry a také jisté meze jeho způsobu uvažování, vyplývající z přijetí určitých sporných východisek.

Pierre-Joseph Proudhon je všeobecně proslulý jako autor hesla „Vlastnictví je krádež“ a také jako myslitel, který vynalezl termín anarchista a sám se k němu přihlásil. V české literatuře je však tento autor prakticky nepřítomný, dočteme se o něm jen základní hesla v běžných přehledech a příručkách, ve větší šíři je zmíněn nanejvýš ve starší marxistické literatuře jako vděčný předmět Marxovy kritiky.² Ani ve francouzském, anglosaském či německém prostředí není sice dnes Proudhon nijak výrazným tématem, ale existuje zde poměrně bohatá knihovna proudhonovské literatury, jejíž řada sahá od dob jeho života až do dnešních časů.³ Řečeno slovy Françoise Fureta: „Dnes téměř

2 V češtině nemáme k dispozici prakticky žádný souvislý Proudhonův text. Podařilo se nám zachytit tři fragmentární pokusy o prezentaci jeho díla. Na počátku 20. století publikovala dvě anarchistická periodika ukázky z Proudhonova díla: jednak *Omladina* (1, 1903) v číslech 6–14 úryvek z *Qu'est-ce que la propriété ?* pod titulem „Známky komunismu a soukromého majetku“; jednak *newyorské Volné listy* (21, 1912) v číslech 3–18 překlad článku z deníku *Le Peuple* (1848) s názvem „Theoretická a praktická demonstrace socialismu. Návod pro upisovatele a akcionáře lidové banky“. Krátký úryvek z *Qu'est-ce que la propriété ?* vyšel také v roce 1967 ve skriptech Vysoké školy politické ÚV KSČ (Krechler, V. (ed.), *Studijní texty k předmětu „Soudobé politické teorie“*. Svazek 2: Utopický socialismus, Anarchismus v 19. století, s. 56–92); jedná se ovšem spíše o parafrázi na základě anglického překladu vybraných pasáží z Proudhonova díla. Rovněž není v českém jazyce k dispozici žádná monografická práce věnovaná P.-J. Proudhonovi (pokud nepočítáme Marxovu práci „Bída filozofie. Odpověď na „Filozofii bdy“ pana Proudhona“ ve čtvrtém svazku *Spisů K. Marxe a B. Engelse*, Praha, SNPL 1958). Z novější doby stojí za zmínku překlad krátké studie Laryho Gamboneho „Proudhon a anarchismus. Proudhonovo libertinské myšlení a anarchistické hnutí“ v revue *Existence* (12, 2001, s. 24–47); a kapitola s názvem „Vlastnictví – krádež nebo záruka svobody? (Pierre-Joseph Proudhon)“ z knihy Václava Tomka a Ondřeje Slačka *Anarchismus. Svoboda proti moci* (Praha, Vyšehrad 2006, s. 81–103).

3 Z životopisných prací stojí za pozornost rozsáhlá práce Édourda Dolléanse Proudhon (Paris, Gallimard 1948) či třísvazkový opus Pierra Hautmanna *Pierre-Joseph Proudhon. Sa vie et sa*

zapomenutý, nebo rozhodně málo čtený Proudhon, zavalený ve 20. století silnou vlnou marxismu, byl v této době nejvlivnějším autorem francouzské dělnické elity ve chvíli, kdy hodlala přemýšlet o svém osamostatnění. Patřil k těm socialistickým spisovatelům, kteří chtěli stůj co stůj vyvést revoluci ze stadia politické abstrakce a učinit z ní sociální realitu, kteří se domnívali, že rok 1789 nedokázal založit společnost schopnou přetrvat, neboť pouze nahradil absolutismus a aristokracii centralizovaným státem a vládou buržoazie.⁴⁴ Proudhon je vnímán jako významná postava politických dějin Francie 19. století, zejména pro svou osobní účast v krátkém a bouřlivém životě druhé republiky, jako vlivný sociální myslitel, navazující na některé své předchůdce a zakládající poměrně mocný politický proud, který zanechal nesmazatelné stopy i v mezinárodním dělnickém hnutí, v jeho počáteční organizační struktuře, I. internacionále; nebo jako neortodoxní ekonom a reformátor, který se své pozoruhodné myšlenky pokoušel velmi účinně prakticky realizovat.

Proudhonovo myšlení

Co je však na Proudhonovi nejpozoruhodnější, a poněkud opomíjené, je zvláštní, až paradoxní povaha jeho myšlení a vyjadřování. Zevrubnou charakteristiku jeho stylu podává na úvod své studie Pierre Ansart: „Snaží se oponovat abstraktnímu jazyku vědy srozumitelným slovníkem, který nezahrnuje pojmy politické ekonomie či filosofie jako věci nezbytné pro pochopení obecných myšlenek. Opakování témat je součástí tohoto úsilí o záměrné vyjasnění problému tím, že fixuje čtenářovu pozornost na důležité body argumentace. Výklad ilustrují důvěrně známé obrazy a příklady, které připoutávají významy ke zkušenosti. A současně tyto lapidární formulace a při-

---

pensée (1809–1849). Paris, Beauchesne 1982; *Pierre-Joseph Proudhon. Sa vie et sa pensée*. Paris, Desclée de Brouwer 1988: Vol. 1: 1849–1855, a Vol. 2: 1855–1865; z novějších prací je to například kniha Anne-Sophie Chambostové *Proudhon. L'enfant terrible du socialisme* (Paris, Armand Colin 2009). Nejvýstižnější vylíčení Proudhonova života však poskytuje kniha George Woodcocka *Pierre-Joseph Proudhon. A Biography*. 2nd ed. Montreal – New York, Black Rose Books 1987. Z monografií zabývajících se určitými aspekty Proudhonova díla připomeňme knihy Daniela Guérina (*Proudhon oui et non*. Paris, Gallimard 1978); Thibaulta Isabela (*Pierre-Joseph Proudhon. L'anarchie sans le désordre*. Paris, Autrement 2017) či Édouarda Jourdaina (*Proudhon contemporain*. Paris, CNRS 2018). Z anglojazyčných publikací je to například kniha Johna Ehrenberga *Proudhon and His Age* (New Jersey, Humanity Press 1996) či z nejnovějších Alexe Pritcharda *Justice, Order and Anarchy. The Internatioal Political Theory of Pierre-Joseph Proudhon* (London – New York, Routledge 2013). Poměrně kriticky se k Proudhonovu odkazu vyjadřuje Frédéric Klier v knize *Sozialismus für Kleinbürger: Pierre-Joseph Proudhon – Wegbereiter des Dritten Reiches* (Köln, Böhlau 2009).

4 Furet, F., *Francouzská revoluce*. Díl 2: Ukončit revoluci. Od Ludvíka XVIII. po Julese Ferryho (1815–1880). Přel. J. Smutná-Lemmonierová. Praha, Argo 2007, s. 280.

léhavé paradoxy, jež se transformují v politické slogany, syntetizují, jako v náhlém záblesku myšlenky, výrazné obrysy kritiky.⁵ Ovšem v této snaze být co nejsrozumitelnější běžnému čtenáři, obyčejným lidem, vyhnout se složitým akademickým konstrukcím a oslnivým, ale matoucím spekulacím, se Proudhon do svých paradoxů zdánlivě zaplétá, nedosahuje jasných a přesvědčivých závěrů a řešení. V úsilí zachytit realitu v její naprosté konkrétnosti, v její vyčerpávající různorodosti, nevyložit žádné hledisko, nic nepotlačovat, vyvarovat se autoritativního výkladu mu jako by unikají definitivní a průkazné výsledky.

Jak upozorňují různí vykladači a kritici a jak na mnoha místech přiznává i sám Proudhon, jeho myšlení bylo inspirováno širokou škálou zdrojů. V sociální tematice nepochybně navazuje na francouzské předchůdce, zejména Saint-Simona a Fouriera, v obecnějším ohledu pak na celou tradici osvícenství, zejména na dílo encyklopedistů, a nevyhýbá se ani náboženské či teologické inspiraci. Základním rámcem jeho argumentačních postupů se ovšem ukazuje být jeho svérázné pojetí dialektiky.

Východí Proudhonovou myšlenkou je upravené pojetí Kantových antinomií. Zatímco však Kant klade antinomie do nitra čistého rozumu,⁶ promítá Proudhon tyto antinomie do skutečnosti samé. Přijetí rozporuplnosti existujícího světa je základní premisou Proudhonova myšlení, která je důsledně dodržována. Antinomie, rozpory či protiklady představují podle Proudhona hybný moment veškerého dění, zajišťují pohyb skutečnosti, a tím ji ožívují. Tuto dynamiku rozporu Proudhon vyvozuje ze svého chápání Hegela. Na rozdíl od hegelovské dialektiky, podle níž protikladný pohyb rozporů nutně spěje k jejich překonání [*Aufhebung*]⁷ v syntéze na vyšší úrovni, však Proudhon klíčové rozpory reality pokládá za nezrušitelné a za řešení, o něž je třeba usilovat, považuje jejich postupné smířování, otupování napětí, vyvažování a balancování. „Hegelovská formule je triádou jen pro potěchu či díky chybě mistra, který počítá se třemi termíny tam, kde ve skutečnosti existují pouze dva, a který nevidí, že antinomie nemůže být rozřešena, ale pouze poukazuje na oscilaci či antagonismus, který lze jedině usmířit.“⁸

Podle Jeana-Christopha Angauta však tato Proudhonova „antagonistická ontologie“ v sobě obsahuje dva problémy: prvním je neredukovatelnost an-

5 Ansart, P., *Naissance de l'anarchisme. Esquisse d'une explication sociologique du proudhonisme*. Paris, Presses Universitaires de France 1970, s. 5.

6 Srov. Kant, I., *Kritika čistého rozumu*. Přel. J. Loužil ve spolupráci s J. Chotašem a I. Chvatikem. Praha, OIKOYMENH 2001, s. 269–301.

7 *K aufheben* jako překonání, tedy zrušení, a zároveň zachování srov. Hegel, G. W. F., *Malá logika*. Přel. J. Loužil. Praha, Svoboda 1992, s. 184–185.

8 Proudhon, P.-J., *De la Justice dans la Révolution et dans l'Église. Nouveaux principes de philosophie pratique*. Tome I. Bruxelles, A. Lacroix, Verboeckhoven & Cie 1870, s. 28–29, poznámka pod čarou.

tagonismů. Když se Proudhon vymezuje proti Hegelovu pojetí, tvrdí, že zrušení antagonismů by znamenalo umrtvení světa. Antagonismy nemohou být předmětem žádného definitivního řešení. Aby však bylo možné uvažovat o lidské emancipaci, je třeba tuto potíž alespoň pro oblast společnosti nějak překlenout, a proto Proudhon zavádí dva druhy rozporů či opozic: opozice věčné, vlastní každé společnosti, a opozice dočasné, historicky určené. Například opozice mezi autoritou a svobodou je věčným problémem společnosti, zatímco opozice mezi prací a kapitálem je historickou záležitostí a může být transformována v jiný druh rozporu. S tím souvisí druhý problém Proudhonova pojetí: první druh opozic se ze své podstaty má tendenci řešit přirozenou cestou, postupným vyvážením, zatímco ten druhý vyžaduje politickou intervenci.⁹ Jinými slovy, věčné, vlastní antinomie a jejich spontánní řešení se nachází na rovině přirozených oscilací či fluktuací a samovolně přechází do rovnovážného stavu; naproti tomu dočasné antinomie představují vychýlení z přirozeného běhu věcí, a proto je nutná záměrná intervence, která ovšem není konečným řešením rozporu, nýbrž jeho navrácením do přirozeného stavu směřujícího k rovnováze. Kritériem takové politické intervence je Proudhonovi idea spravedlnosti. Její realizace ale nespočívá v nastolení dokonalého, spravedlivého uspořádání. Rozporuplnost a protikladnost jednotlivých tendencí je pro Proudhona nezrušitelnou podstatou živého světa, společnosti i lidského myšlení, a tak ani cíl politické intervence není definitivní. Také spravedlivé řešení rozporů podle Proudhona spočívá v hledání rovnováhy, ve vyvažování protikladů. „Jako zákon přírody, ducha a vědění kladu tento univerzální fakt: spravedlnost, rovnost, rovnováhu...“¹⁰

Další výklad svého pojetí nabízí Proudhon ve *Filosofii pokroku*. Rozvíjí svou dialektiku bez syntézy do dynamického tvaru, ale jeho koncept pokroku vylučuje jakékoli absolutizující, teleologické hledisko. Nabývá téměř hérakleitovské podoby univerzálního plynutí, které je negací nehybné formy, všech věčných doktrín neměnnosti, všech forem trvalého řádu a každého spirituálního či transcendentního objektu či subjektu, který se nemění.¹¹ Proudhon si zde vypůjčuje obraz pro uspořádání skutečnosti od svého předchůdce a inspirátora Charlese Fouriera. Je to obraz řady. Tato seriální dialektika vnímá prostor a čas jen jako „dva způsoby chápání intervalu, který odděluje dva předpokládané momenty pohybu, výchozí bod a cílový bod, princip a účel, začátek a konec. Uvažovány samy o sobě jsou tyto v zásadě analytické pojmy, ať už o nich uvažujeme objektivně, či subjektivně, vždy jen přechodnou

9 Angaut, J.-Ch., *Conflit, anarchie et démocratie : en repartant de Proudhon*. *Astérior*, 13, 2015, § 7. Dostupné na: <http://journals.openedition.org/asterior/2603>; [cit. 8. 4. 2022].

10 Proudhon, P.-J., *Théorie de la propriété*. Paris, Librairie Internationale / A. Lacroix 1866, s. 217.

11 Woodcock, G., *Pierre-Joseph Proudhon. A Biography*, c.d., s. 190.

relací.¹² Podle tohoto pojetí není možný dokonce ani vývoj. Pohyb univerza je nekonečný, protože nekonečné je samo univerzum. K ničemu ale nesměruje. Rovnováha a vybalancování, o které je třeba usilovat, jsou zde doplňující podmínkou pohybu: nesměřují k uniformitě či znehybnění, ale naopak k zachování dynamiky a k neustálému obnovování pohybu.

Vlastnictví a mutualismus

Je zřejmé, že hlavním předmětem Proudhonova myšlení, a také klíčovou odpovědí na jeho hlavní otázku, je problém spravedlnosti. Spravedlnost v Proudhonově pojetí ale není abstraktní idea, absolutní, transcendentální hodnota, ve kterou je třeba věřit a jíž lze vše poměřovat, nýbrž právě snaha o nalezení rovnováhy, snaha o smíření protikladů a rozporů. Vychází z konkrétní životní zkušenosti: podnik Proudhonova otce zkrachoval v době finanční krize kvůli majitelově přílišné poctivosti a sám Pierre-Joseph, nejprve jako vyučený tiskař a i později jako nezávislý žurnalista a spisovatel, se neustále pohyboval na hranici bankrotu.¹³ Proudhon si uvědomil, že politická rovnost a svoboda ještě zdaleka nezaručují rovnoprávné postavení lidí v ekonomickém ohledu a neřeší ani základní sociální otázky.

Jeho první velké dílo, uveřejněné v roce 1840, se tedy zaměřuje na klíčovou ekonomickou otázku, a tou je v tehdejší Francii otázka vlastnictví. Slavná úvodní pasáž na ni odpovídá se šokující jasností: „Kdybych měl odpovědět na následující otázku: *Co je otroctví?*, a odpověděl bych jedním slovem: *Je to vražda*, každý by s mou myšlenkou ihned souhlasil. Nepotřeboval bych dlouze vykládat, abych doložil, že moc odejmout člověku jeho myšlení, vůli a osobnost, je mocí nad životem a smrtí, a že učinit člověka otrokem znamená jej zavraždit. Proč tedy na druhou otázku: *Co je vlastnictví?*, nemohu odpovědět stejně: *Je to krádež*, aniž bych měl jistotu, že budu dobře pochopen, ačkoli tato druhá věta je jen obměnou věty první?“¹⁴ Ovšem tato úderná jednoduchost není definitivním závěrem, spíše úvodním heslem, které má upoutat čtenářovu pozornost. V následujících pěti kapitolách rozpracovává Proudhon celou svou dialektickou koncepci rozporuplného pojetí vlastnictví se všemi jejími protiklady a paradoxy. A ačkoli je faktem, že Proudhon se na sklonku života k této problematice vrátil a podal její obsírnější výklad v díle *Teorie vlastnictví* (vyšlo posmrtně 1866), rozhodně nelze tvrdit, že by ze svého původního kritického hesla („Vlastnictví je krádež“) slevil a zaujal

12 Proudhon, P.-J., *Philosophie du progrès*. Bruxelles, A. Lacroix 1868, s. 29.

13 Srov. Dolléans, É., Proudhon, c.d., např. s. 38–39; s. 71–73; či s. 103–110; srov. též Woodcock, G., *Pierre-Joseph Proudhon. A Biography*, c.d., 1. kapitola, s. 1–35.

14 Proudhon, P.-J., *Qu'est-ce que la propriété? Premier mémoire. Recherches sur le principe du droit et du gouvernement*. Paris, Librairie internationale / A. Lacroix 1873, s. 13.

kompromisní postoj, spočívající v obhajobě práva na drobný majetek,¹⁵ jakousi formu osobního vlastnictví při zachování kritického názoru na akumulaci velkého soukromého vlastnictví.

První Proudhonova teze, v níž obhajuje a vysvětluje své razantní heslo, je postavena na popření jakéhokoli historického či právního založení vlastnického nároku. Na rozdíl od tradičních liberálních myslitelů Proudhon nevěří, že by vlastnictví bylo přirozeným lidským právem. Věnuje pozornost především otázce pozemkového vlastnictví a zde zpochybňuje myšlenku, že by existovalo právo, které by na základě jakési přirozenosti poutalo člověka k půdě. Půda nepatří nikomu, ani tomu, kdo ji první obsadil, jak se tvrdí nejčastěji, ani tomu, kdo na ní pracuje, jak si myslel například Thiers. Jakmile Proudhon teorii přirozeného práva odmítne, vyplyne z toho nevyhnutelně, že vlastnictví je krádež – nebo přinejmenším zneužití – v tom smyslu, že ho nelze nijak deontologicky legitimovat.

Jelikož tedy – tvrdí Proudhon – neexistuje žádný přirozený zákon, který by dokázal spojit člověka s jeho vlastnictvím nějakými neviditelnými či nepostřehnutelnými metafyzickými pouty, je člověk, který okolo svého pole vytyčil plot, v přísném slova smyslu zloděj: bez jakéhokoli objektivního oprávnění si přivlastnil část svobodného prostranství. „Vlastnictví se tedy v žádném případě neklade *a priori* jako právo člověka či občana, jak se až dodnes věřilo a jak se zdá, že stanovují deklarace z let 1789, 1793 a 1795: všechna zdůvodnění, která se snažila stanovit *apriorní* právo na vlastnictví, jsou *petitio principii* (neplatný důkaz) a implikují spor.“¹⁶

Skutečnost ovšem není u Proudhona ani zdaleka jednoznačná a ekonomické procesy netvoří žádnou výjimku. Vše je prostoupeno rozpory. Proto Proudhon v dalším výkladu přechází k ambivalenci, kterou problém vlastnictví obsahuje v praxi: „Vlastnictví, v teorii i v praxi, je zásadně rozporuplné, a to z toho prostého důvodu, že je vždy něčím. Totiž vlastnictví je právo na obsazení; a současně je právem na vyloučení. Vlastnictví je cenou za práci, a současně je negací práce. Vlastnictví je spontánním produktem společnosti; a je také příčinou rozkladu společnosti. Vlastnictví je institucí spravedlnosti; a vlastnictví je krádež.“¹⁷

15 Proudhon sice místy využívá variace termínů *propriété* a *possession*, což by bylo možné v českém překladu vyjádřit opozicí *vlastnictví* a *majetek*. Ovšem nějaké přísné pojmové rozlišení je zde neudržitelné a neodpovídá ani Proudhonovu záměru umístit konstitutivní rozpor přímo do nitra pojmu, jediného pojmu, tedy *propriété*, vlastnictví. Pojmové variace jsou tedy pouze stylistickou ozdobou.

16 Proudhon, P.-J., *Théorie de la propriété*, c.d., s. 149. Srov. též Isabel, T., *Pierre-Joseph Proudhon. L'Anarchie sans le désordre*, c.d., s. 110–116.

17 Proudhon, P.-J., *Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère*. 2. éd. Paris, Garnier Frères 1850, tome II, s. 176–177.

Pokusíme se nyní poněkud rozvinout tuto stručnou a paradoxní Proudhonovu myšlenku. Stát ve svých zákonech zakládá právo každého člověka na vlastnictví, občan tak získává možnost být vlastníkem, ale má také možnost zbavit druhého člověka jeho statků, a to tím, že převede jeho majetek do svého vlastnictví, že dané pole zahrne do svých pozemkových držav. Vlastnictví je tedy jak právo na obsazení, tak současně právo na vyloučení. Dále, prací člověk vydělává peníze, jež z něho zákonitě dělají vlastníka, ale jakmile je člověk jednou vlastníkem a nahromadí jistý majetek, tedy pozemky a pole, může na tomto svém vlastnictví nechat pracovat námezdně pracující, a žít tak z výnosu jejich práce, ze své renty, aniž by sám v práci setrval: vlastnictví je tedy zároveň odměnou za práci i negací práce. A konečně, titul vlastníka má smysl pouze proto, že společnost tuto instituci legálně zaručuje. V hypotetickém přirozeném stavu lidstva by užívání jistého teritoria dokázala garantovat jediné síla, a ustavovala by tak spíše jen faktické než statutární vlastnictví.

Vlastnictví je tedy důsledkem společenského uspořádání. Ale toto vlastnictví má zároveň tendenci jedince odcizovat od jeho bližních, neboť ho na nich činí čím dál tím nezávislejším: vlastnictví je tedy spontánním produktem společnosti a také principem rozkladu společnosti.

Z těchto dvojnárodností zřetelně plyne, že vlastnictví má své pozitivní i negativní stránky, že může být na jedné straně výrazem spravedlnosti a na straně druhé projevem jejího porušení. Představme si nejprve kladné stránky, které Proudhon vlastnictví připisuje.

„Vlastnictví připoutává člověka nejpevněji a s nejvyšší morální vážností k práci.“¹⁸ Práce na vlastním pozemku, ve vlastním obchodě či dílně vede člověka k maximální péči o produkty své práce, protože cítí, že je přímým aktérem svého vlastního úspěchu. Dále, vlastnictví činí člověka zodpovědným, protože na něm často závisí samo živobytí daného řemeslníka či obchodníka, případně celé jeho rodiny. Rozvíjí jeho individuální vůli a emancipaci. Vlastnictví také slouží jako materiální tmel rodinné solidarity, tedy základního sociálního pouta člověka. Zakořenění člověka v obdělávané půdě navíc prohlubuje jeho spojení s přírodou.¹⁹

Vlastnictví má však také politické důsledky. Umožňuje omezit sílu a vliv státu tím, že občanovi dává skutečnou moc. Namísto prostého formálního práva kontroly dává vlastnictví občanovi účinnou ekonomickou moc, kterou může na stát působit: „Kde nalezneme sílu schopnou vyvážit moc státu? Neexistuje jiná taková mocnost než vlastnictví (...) Sloužit jako protiváha veřejné moci, vyvažovat stát, a tím zajišťovat individuální svobodu: to bude

18 Tamtéž, s. 189.

19 Tamtéž, s. 190. Srov. Isabel, T., *Pierre-Joseph Proudhon. L'anarchie sans le désordre*, c.d., s. 113.

v politickém systému principiální funkcí vlastnictví. (...) Tam, kde chybí svobodné vlastnictví, kde je nahrazeno feudální či lenní závislostí, tam ve vládě vzkvétá despotismus.²⁰ Vlastnictví je tedy institucí, která nám zajišťuje část naší socioekonomické nezávislosti – tím, že omezuje přirozenou tendenci státu do všeho zasahovat.

Vlastnictví ovšem, jak už vyjadřuje hlavní Proudhonovo heslo, má především negativní stránky. Objevují se s nebyvalou jasností v éře moderního kapitalismu, kdy převládla idea, že by se každý člověk měl snažit stát se vlastníkem, ovšem tím způsobem, že uchvátí vlastnictví svého bližního, svých sousedů, aby tak rozšířil své vlastní. Nastoluje se tím vzrůstající nerovnost a dochází k překročení míry, k němuž sama povaha kapitalismu svým důrazem na akumulaci přímo vyzývá, přičemž podněcuje v člověku ty nejhorší sklony.

Ještě horší je, že režim vlastnictví má tendenci být postupně nahrazován režimem financí, v němž jsou potlačeny veškeré pozitivní rysy vlastnictví. Přechod kapitalismu ve finanční systém vede nakonec k tomu, že veškerá ekonomie je zbavena své reality, práce ztrácí svou konkrétnost, nerozvíjí individuální smysl pro odpovědnost ani dimenzi svého základního spojení s přírodou. „Člověk není spjat s půdou jako dříve proto, že ji obývá, že ji obdělává, že dýchá její výpary, že žije z její substance, že ji získal od svých otců spolu s krví a že ji bude dál předávat z generace na generaci, protože od ní získal své tělo, svůj temperament, své instinkty, své ideje, svou povahu a nemůže se od ní oddělit, aniž by zemřel. Nyní je člověk spjat s půdou jako s nástrojem, ba méně než to, jako s úpisem, díky němuž dostává každý rok určitý obnos jakožto rentu. Pokud jde o hluboký citový vztah k přírodě, o lásku k půdě, kterou nabízí jen rustikální život, ta vyhasíná. Místo ní nastupuje konvenční citlivost, zvláště v přesycených společnostech, kde se příroda ukazuje pouze v románech, salónech či na divadle.“²¹

Proudhonova myšlenková koncepce nenabízí jednoduché řešení těchto rozporů. Jak už bylo řečeno, jeho dialektika nehledá nějakou vyšší syntézu, nýbrž pomalé a postupné vyrovnávání, usmiřování a balancování rozporů, které jsou nicméně považovány za konstitutivní a nezrušitelné. V ekonomické oblasti je proto Proudhonovým ideálem rozšířit vlastnictví natolik univerzálně, aby každý pracoval jen sám pro sebe. Současně si ale uvědomuje, že tato nivelizace by se dala uskutečnit pouze násilnou formou a že vždy bude existovat část společnosti, která bude udržovat nezahladitelný rozpor, prvek, který je v konfliktu s tímto ideálním pojetím, tedy námezdní práci.

20 Proudhon, P.-J., *Théorie de la propriété*, c.d., s. 137.

21 Proudhon, P.-J., *De la Justice dans la Révolution et dans l'Église. Nouveaux principes de philosophie pratique*. Tome II. Bruxelles, A. Lacroix, Verboeckhoven & Cie 1868, s. 84.

Jak zajistit rovnováhu mezi těmito pozitivními a negativními prvky ekonomické stránky společnosti? Proudhon navrhuje určité konkrétní a praktické kroky k potlačení tohoto napětí, obsaženého v momentální situaci problému vlastnictví. Jednak je to teorie o vzájemné podpoře jednotlivých účastníků ekonomického provozu, tedy takzvaný „mutualismus“. Jak píše sám Proudhon v knize *O politické schopnosti dělnické třídy*, „francouzské slovo *mutuel*, *mutualité*, *mutation*, je synonymem pro *vzájemný*, *vzájemnost*, a pochází z latinského výrazu pro blízkost a v tom nejširším smyslu slova pro směnu“.²² Odtud tedy plynou všechny instituce mutualismu: vzájemné pojištění, vzájemný úvěr, vzájemná pomoc, vzájemná záruka odbytu, směny, práce, vysoké kvality a spravedlivé ceny zboží atd. Mutualismus

Mutualismus je příkladem Proudhonovy dialektiky vyvažování a usmírování v praxi. Mutualistická ekonomie optimalizuje výhody kapitalismu a komunismu, podporuje emancipační svobodu jednotlivce a zachovává regulační autoritu instituce. Proudhon předpokládá, že mutualismus by fungoval jako systém přímé a bezplatné směny, v níž „si účastníci směny navzájem neodvolatelně zaručují prodej svých produktů za výrobní ceny“.²³ Vzájemná záruka kvality, odběru a spravedlivé ceny má za cíl vytlačit zprostředkovatele, který je pro Proudhona nadbytečným kapitalistickým článkem ekonomického procesu. Stejná logika má být aplikována na ostatní sektory ekonomiky.

Protože systém mutualismu je založený na důvěře, byla by k jeho uskutečnění nutná postupná masivní transformace a restrukturalizace celého systému do malých jednotek. Aby byla zaručena vzájemná důvěra v jejich vztazích, musí se aktéři ekonomických vazeb dobře znát. „Proudhon, který byl dělnického původu a samouk, měl pravděpodobně mezi francouzskými politickými spisovateli nejvyhraněnější smysl pro malá společenství a dělnickou solidaritu, a z tohoto důvodu pocítoval silný instinktivní odpor k právnímu individualismu a demokratické abstrakci, které jsou základem novodobé společnosti. Jeho systém v pravém smyslu tvoří hodinářsky jemný mechanismus, v němž soulad mezi mikrospolečnostmi zajišťuje vzájemný obchod, a tento systém má kořeny v myšlence, že sdružování je přirozenou formou lidské existence, již je třeba voluntaristicky rozšířit na všechny sociální mechanismy.“²⁴

22 Proudhon, P.-J., *De la capacité politique des classes ouvrières*. Paris, Librairie internationale / A. Lacroix 1873, s. 68.

23 Proudhon, P.-J., *Idée générale de la révolution au XIXe siècle (Choix d'études sur la pratique révolutionnaire et industrielle)*. Paris, Librairie internationale / A. Lacroix 1868, s. 91.

24 Furet, F., *Francouzská revoluce*. Díl 2, c.d., s. 281.

Federalismus

Analogií k principu mutualismu v ekonomické oblasti je v politické sféře princip federace. Politické mechanismy vytvářejí podle Proudhona dva základní režimy, režim autority a režim svobody. Princip autority je „princip rodinný, patriarchální, monarchický, teokratický, směřující k hierarchii, k centralizaci, k pohlcení, sjednocení. Je to princip daný přirozeností, je tedy v zásadě fatální, osudový, nebo božský“. Lze proti němu bojovat, ale nikdy ho nelze zcela vyhladit. Princip svobody je naproti tomu zcela opačný, je „osobní, individuální, kritický“, způsobuje rozdělení, k němuž nás vybízí naše kritická mysl. V protikladu k autoritě nám tento princip poskytuje kultura: osvobozuje nás od stavu spontánní přirozenosti a nadvlády osudovosti. Je možné ho potlačovat, ale není možné ho zcela zadusit.²⁵

Z kombinace těchto principů plynou podle Proudhona čtyři různé typy politických režimů. První dva jsou autoritativní: monarchie (vláda jednoho nad všemi) a komunismus (vláda všech nad všemi). A další dva režimy jsou založené na principu svobody a oddělené moci: demokracie (vláda každého nad všemi) a anarchie (vláda každého nad každým, tj. nad sebou samým).²⁶ Tyto čtyři režimy jsou ovšem jen myšlenkové konstrukce: „Jsou to, ve svém principu a ve své formě, čtyři základní typy vlády, dané *a priori* v lidském myšlení, aby posloužily jako stavební materiál všem budoucím politickým konstrukcím. Ale opakuji, tyto čtyři typy, ačkoli se nabízejí v přirozenosti věcí stejně jako v pocitu svobody a práva, ve skutečnosti vůbec neexistují a nejsou nikdy realizovány ve svých přísných důsledcích. Jsou to ideální koncepce, abstraktní formule, podle nichž se budou všechny skutečné vlády budovat empiricky a intuitivně, ale žádná z nich nebude realizována doslovně. Realita je ve své povaze komplexní; jednoduchost se omezuje na ideál, v konkrétním světě se neuskutečňuje.“²⁷

Na rozdíl od demokracie, kde je vláda nad všemi svěřena některým, je čtvrtý režim, anarchie, označen za „vládu každého nad sebou samým“. Nejde o radikalizaci liberální demokracie, protože zde již není třeba moc oddělovat, moc ve smyslu nadvlády zde vůbec neexistuje. Každý jednotlivec je naprosto svým pánem a je sám za sebe odpovědný; není podřízen imperativům skupiny, ale nemá také žádnou pravomoc nad jinými, jen nad sebou samým. Tento idealizovaný režim ovšem nedovoluje prakticky žádný kolektivní či společenský život.

25 Proudhon, P.-J., *Du principe fédératif et de la nécessité de reconstituer le parti de la révolution*. Paris, Librairie internationale / A. Lacroix 1868, s. 10–11.

26 Isabel, T., *Pierre-Joseph Proudhon. L'anarchie sans le désordre*, c.d., s. 54.

27 Proudhon, P.-J., *Du principe fédératif et de la nécessité de reconstituer le parti de la révolution*, c.d., s. 23.

Všechny tyto prvky je třeba usmířit, vybalancovat, spojit dohromady a nějakým způsobem ve společnosti uspořádat. Ale jaká idea bude regulovat a harmonizovat tyto protiklady, vytvářet mezi nimi rovnováhu? Je to idea spravedlnosti. Federace jako celkový rámec je možností uspořádání společnosti tak, že její autoritativní, hierarchická část bude federativně propojena s částí anarchistickou, federativní, a to i na nižších úrovních. Na jedné straně toužíme po řádu, na straně druhé toužíme po anarchii. V rámci dualistické logiky nenajdeme z tohoto dilematu východisko. Jednou posílíme význam kolektivu a výsledkem bude centrální moc; jednou posílíme význam jednotlivce a výsledkem bude *laissez-faire*. Proti centralizačnímu pacifismu, který je potenciálně totalitární, se staví emancipační liberalismus, který je potenciálně bratrovražedný. Naproti tomu federalistická strana se pokouší převzít současně všechny požadavky disciplíny i zábavy, přísnosti i spontánnosti, solidarity i nezávislosti, sjednocení i různorodosti, a to nikoli tak, že jednotlivá stranická hlediska odmítne, ale tak, že se ujme všeho, co je na jednotlivých stranách hodnotné. Proto nelze být ani čirým tradicionalistou, ani čistě pokrokařem, ale je nutné být obojím současně: „Společnost je rozdělena na dvě velké části: jednu tradiční, v zásadě hierarchickou, a druhou, která se v podstatě prohlašuje za anarchistickou, to znamená vzpouzející se každé božské i lidské autoritě, a která tedy představuje socialismus. Ovšem pravda se nachází nikoli ve vyloučení jednoho z protikladů, ale právě a jedině ve smíření obou dvou.“²⁸

Federalismus je tedy zastřešující uspořádání, vzestupná kumulace sdružování ve federacích, od nejnižší po nejvyšší úroveň, a to na základně smlouvy, je to princip vyvažování, slučování, vyrovnávání, univerzální federalizace při zachování různosti, subsidiarity. Proudhon přitom stále připouští, že to může být jen částečné řešení, že v rámci zachování všech rozporů bude jistě stále existovat i částečná nespravedlnost, prvky autoritativních režimů, jež budou vždy nutnou protiváhou těch spravedlivých. Základem federativního uspořádání je, jak již etymologie tohoto slova naznačuje, *foedus*, to jest smlouva. „Smlouva, kterou se jeden nebo více náčelníků rodiny, jedno nebo více společenství, jedna nebo více skupin společenství či států vzájemně mezi sebou zavázali, na základě vzájemné rovnosti, že jedna nebo několik konkrétní věcí bude spadat výhradně pod pravomoc delegátů federace.“²⁹

Federativní smlouva ovšem není rousseauovská společenská smlouva, díky níž jednotlivec přijímá závazek, že bude spolu s druhými žít ve spo-

28 Proudhon, P.-J., *Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère*, c.d., tome I, s. 46.

29 Proudhon, P.-J., *Du principe fédératif et de la nécessité de reconstituer le parti de la révolution*, c.d., s. 46–47.

lečnosti. Podle Proudhona se člověk do společenského řádu vepisuje *příro-*
zeně, proto autorita představuje princip přirozený, zatímco svoboda prin-
 cip kulturní. Federativní princip není právní rámec, jímž se člověk vepisuje
 do společnosti, ale právní rámec, který reguluje interakce mezi jedincem
 a společností, do které přísluší. Smlouva chrání jedince vůči společenství
 a společenství vůči státu. Zajišťuje před uchvácením jednotlivosti mnohos-
 tí, před nadvládou jednoty nad mnohostí.³⁰ „Anomálie či narušení společen-
 ského řádu jsou výsledkem antagonismu jeho principů: tyto anomálie zmi-
 zí, když budou principy koordinovány takovým způsobem, aby již nemohly
 škodit. K dosažení rovnováhy dvou sil je třeba podrobit je *zákonu*, přimět je
 k vzájemnému respektování, uvést je v soulad. Co nám poskytne tento nový
 prvek, nadřazený autoritě i svobodě, a zastávající tak díky jejich vzájemnému
 usmíření dominantní pozici v systému? Je to smlouva, jejíž obsah tvoří právo
 a jež si podřizuje obě soupeřící mocnosti.“³¹

Liberalismus směny proto není špatný sám o sobě (tak jako stát je dob-
 rý, pokud se drží ve svých mezích); degeneruje však ve chvíli, kdy překračuje
 je pole drobného vlastnictví, osobního majetku a kdy umožňuje vytvoření
 velkých monopolů hromadně prosazujících námezdní práci na úkor práce
 nezávislé. Přepjatá liberalizace vazeb ovšem vede na druhé straně k falešné
 anarchii, k nadvládě peněz. Společenství a státy mají povinnost sdružovat
 se do federací, aby mohly proti ustavení kapitalistických monopolů účinně
 bojovat.

Úskalí a meze Proudhonova myšlení

Federalismus tedy naplňuje požadavky na politické uspořádání, které odpo-
 vídá základní Proudhonově volbě, anarchismu, jak ji vyjádřil ve slavné pasáži
 svého díla *Co je vlastnictví?*: „Jaké formě vlády tedy dáváte přednost. (...) Jsem
 anarchista. (...) Anarchie, absence pána, panovníka, je forma vlády, které se
 každým dnem přibližujeme a kterou nás náš zakořeněný zvyk považovat
 člověka za měřítko a jeho vůli za zákon nutí pojímat jako vrchol nepořádku
 a výraz chaosu. (...) To je náš předsudek. (...) Svobodné společenství, svobo-
 da, která se omezuje na zajištění rovnosti prostředků a spravedlnosti ve vzá-
 jmné směně, je jedinou možnou formou společnosti, jedinou spravedlivou
 a pravdivou formou.“³²

30 Viz Isabel, T., *Pierre-Joseph Proudhon. L'anarchie sans le désordre*, c.d., s. 90–91.

31 Proudhon, P.-J., *Du principe fédératif et de la nécessité de reconstituer le parti de la révolution*, c.d., s. 53.

32 Proudhon, P.-J., *Qu'est-ce que la propriété? Premier mémoire. Recherches sur le principe du droit et du gouvernement*, c.d., s. 212; s. 216 a s. 223–224.

Anarchistická tradice však zaujala k Proudhonovi a jeho dědictví poněkud rezervovaný vztah. I když se k jeho dílu výslovně přihlásili například oba klíčoví protagonisté formujícího se proudu, Michail Bakunin i Petr Kropotkin,³³ oba dva hlavní směry francouzského anarchistického hnutí se koncem 19. a na počátku 20. století postavily k Proudhonovu odkazu zdrženlivěji. Ukazuje se tu typický Proudhonův paradox – oba směry se vůči tomuto mysliteli vymezily s ohledem na tu složku z jeho mnohovrstevnatého díla, která pro ně byla vhodným terčem. Mladá generace francouzských anarchistů 80. let 19. století, která představuje první směr, se vyznačovala krajně individualistickým pojetím a sklonem k ilegalismu a terorismu (propaganda činem). Proudhona si osvojila spíše jako taktickou oporu než jako ideologickou inspiraci. Jejich důraz na ryze individuální iniciativu, a to i v oblasti ekonomické aktivity, je zavedl až do blízkosti liberalismu, a Proudhonovo pojetí mutualismu jim bylo zcela cizí. Naproti tomu druhý proud francouzského anarchismu, revoluční syndikalismus, nacházel v Proudhonovi více inspirace, ovšem právě kvůli nejednoznačnosti mnoha jeho postojů se nakonec přiklonil k výraznějším postavám. Jak shrnuje ve svém článku Gaetano Manfredonia: „V anarchistickém hnutí těchto let [počátek 20. století – Č.P.] nebylo přísne vzato místo pro hlubší reflexi Proudhonova díla. Rozdělení mezi syndikalistickou praxi, která oceňovala Bakuninovo jednání a obranu ortodoxie, založené na Kropotkinových postulátech, soudruzi nevěděli, co si s ‚otcem‘ anarchie počít.“³⁴

Dalším úskalím Proudhonova myšlení jsou jistá témata, která zůstala vně jeho otevřeně a komplexně koncepte antinomické ontologie. Připomeňme jedno z nich: problém postavení ženy ve společnosti neboli takzvanou ženskou otázku.³⁵ Proudhon zde v podstatě odmítá chápat srovnání statusu muže a ženy ve společnosti jako rozpor, jako zdroj napětí, jako protiklady, které by podle jeho koncepte bylo třeba usmiřovat a vyvažovat, naopak se uchyluje k prosté tezi bez antiteze: muž je ženě nadřazen. Tato základní teze je vyjadřována v celém jeho díle, bez významnější korekce a v mnoha variacích, již od jeho prvního velkého díla *Co je vlastnictví?*, kde Proudhon tvrdí, že mezi mužským a ženským pohlavím existuje rozdíl analogický rozdílům mezi jednotlivými rasami živočišných druhů, a snahy o ženskou eman-

33 K Bakuninovi viz např. pasáž ve stati „Fédéralisme, Socialisme, Antithéologie“. In: Bakunin, M. A., *Œuvres complètes*. Vol. I. Paris, P. V. Stock 1895, s. 39–40; Kropotkinovi se připisuje prohlášení, že nikoli on, nýbrž Proudhon je „otcem anarchismu“ – viz Plekhanov, G., *Anarchisme et socialisme*. Paris, Librairie de l'Humanité 1923, s. 25.

34 Manfredonia, G., *Lignées proudhoniennes dans l'anarchisme français*. *Mil neuf cent*, 1992, No. 10, s. 44.

35 Celá pasáž věnovaná ženské otázce vychází z práce Luca Nemetha, *Les mêmes droits : face à la misogynie proudhonnienne*. Paris, Luc Nemeth, DL 2016.

cipaci vysloveně odsuzuje.³⁶ V různých obměnách se pak tato teze opakuje, např. v *Systému ekonomických protikladů*, kde Proudhon píše, že si nedokáže představit osud ženy mimo domácnost,³⁷ nebo když v roce 1849 ve svém deníku *Le Peuple* vyjadřuje zděšení nad tím, že by žena (vychovatelka Jeanne Deroinová) mohla kandidovat ve volbách do Národního shromáždění.³⁸ Nejznámější je ovšem patrně pasáž z rozsáhlého díla *O spravedlnosti v revoluci a v církvi*, kde se Proudhon snaží dokonce s *matematickou přesností* vyjádřit nadřazenost muže nad ženou.³⁹ Zcela pregnantní vyjádření se pak nachází o několik stran dále: „ženský prvek (...) je podle hlubší analýzy prvek negativní, je oslabením či zmenšením prvku mužského, který jediný představuje integritu ducha.“⁴⁰

Tyto pozoruhodné projevy misogynství nelze přejít jen jako výraz dobových názorů. Již za Proudhonova života byly podrobeny zdrcující kritice (Jenny d'Héricourtová, Joseph Déjacque, Juliette Lamberová). Jsou projevem zásadní nedůslednosti Proudhonova myšlení, jeho neschopnosti překonat jistý vnitřní odpor k dané problematice, vycházející patrně z nějaké osobní zkušenosti či z jeho povahových rysů, a uplatnit svůj myšlenkový koncept bezvýhradně a v plném rozsahu i na toto „ožehavé“ téma.

* * *

-
- 36 „Rozdíl pohlaví mezi nimi vytyčuje hranici stejné povahy, jakou stanovuje rozdíl ras mezi živočichy. Rozhodně také neschvaluji to, čemu se dnes říká emancipace ženy, ba spíš bych se přikláněl k tomu, bylo-li by nutné zajít v tom až do krajnosti, vsadit takovou ženu do káznice.“ (Proudhon, P.-J., *Qu'est-ce que la propriété ? Premier mémoire. Recherches sur le principe du droit et du gouvernement*, c.d., s. 192).
- 37 „Žena může být buď kurtizána, nebo hospodyně (říkám hospodyně, nikoli služka)...“ (Proudhon, P.-J., *Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère*, c.d., tome II, s. 191).
- 38 „Nemůžeme podobné nároky a požadavky opominout bez energického protestu ve jménu veřejné morálky a spravedlnosti samé“; a v následujícím čísle: „Nechápeme, jak by mohla být žena zákonodárcem, stejně jako nechápeme, jak by muž mohl být kojnou.“ *Le Peuple*, 12. 4. 1849, s. 2; a 14. 4. 1849, s. 2.
- 39 „... žena představuje po fyzické stránce 2/3 muže, po intelektuální stránce 2/3 muže a po morální stránce také 2/3 muže“, a protože se tyto charakteristiky v občanském životě násobí, celkově Proudhonovi vychází, že žena tvoří pouze 8/27 muže. (Proudhon, P.-J., *De la Justice dans la Révolution et dans l'Église. Nouveaux principes de philosophie pratique*. Tome III. Bruxelles, A. Lacroix, Verboeckhoven & Cie 1868, s. 335–377.) Je třeba dodat, že zde se nachází i ojedinělý moment, kdy Proudhon alespoň formálně naznačuje jistou antitezi: žena podle něho pochopitelně zase převyšuje muže, a to v matematicky přesně stejném poměru, ovšem v jiných ohledech: v kráse, schopnosti intuice či schopnosti lásky. G. Woodcock například považuje tuto formální antitezi za plnoprávné použití Proudhonovy koncepce a za dostatečný model pro vyvážení předchozích tvrzení o nadřazenosti muže (srov. Woodcock, G., *Pierre-Joseph Proudhon. A Biography*, c.d., s. 213–215).
- 40 Proudhon, P.-J., *De la Justice dans la Révolution et dans l'Église. Nouveaux principes de philosophie pratique*. Tome III, c.d., s. 378.

Dílo Pierra-Josepha Proudhona představuje jeden z momentů velkého emancipačního proudu francouzského myšlení 18. a 19. století. Řadí se do tradice osvícenství, *Encyklopedie*, Diderota, Voltaira či D'Alemberta, Francouzské revoluce, jakobínů atd. – a zároveň představuje pozoruhodnou korekci této tradice. Toto komplikované a nejednoznačné dílo nabízí nespočet podnětů, jež nacházejí paralely v současném myšlení a mohou se stát zdrojem pro nové, snad i přiměřenější reakce na dnešní situaci. Jeho paradoxní a rozporuplné myšlení je dobrým příkladem toho, jak může komplexnost a mnohovýznamovost výkladu, který se ve své argumentační struktuře nepodřizuje panujícím dogmatickým autoritám, odpovídat hodnotám a zásadám anarchistického ideálu. Jeho návrhy na mutualistické uspořádání ekonomiky a federativní uspořádání politiky jsou nejlepším výrazem otevřené, pluralistické a relativizující myšlenkové koncepce, kterou jsme nazvali dialektikou bez syntézy nebo kterou můžeme označit termínem Jeana-Christopha Angauta „antagonistická ontologie“.⁴¹ Jsou to formy, kterými se Proudhon pokouší prakticky realizovat své pojetí světa jako složité, navzájem propojené sítě rozporů, které není možné definitivně odstranit a které je třeba neustále vyrovnávat a usmiřovat. V tom lze spatřovat smysl jeho hesla, že pravým řádem světa je anarchie. Z toho jsou také odvozena další témata jeho anarchistického programu: aktivní postoj k životu, spoléhání se na vlastní úsudek a na vlastní iniciativu, nedůvěra k autoritám, které usilují z titulu své moci zasahovat do našeho života, vzájemná podpora založená na vzájemné důvěře, obhajoba svobody jako výhradní podmínky nastolení spravedlnosti, jako nejlepšího dočasného uspořádání a vyrovnání věčných antinomií.

„Proudhonovský anarchismus nemá nic společného s extremistickou ideologií. Je to umírněná ideologie, která kombinuje přednosti všech ostatních doktrín. (...) Tváří v tvář lidské impulzivitě staví civilizaci, která po nás vyžaduje, abychom sledovali křehkou a nejistou nit rovnováhy. (...) Proměňovat sám sebe je práce bez konce, stále znovu začínající.“⁴² Takové je nesnadné dědictví Pierra-Josepha Proudhona. Anarchismus se dosud upínal na obsahovou stránku jeho díla, na jednotlivá inspirativní témata. Vyrovnat se s jeho myšlenkovou formou je výzvou pro anarchismus jednadvacátého století.

---

41 Angaut, J.-Ch., *Conflit, anarchie et démocratie : en repartant de Proudhon*, c.d.

42 Isabel, T., *Pierre-Joseph Proudhon. L'anarchie sans le désordre*, c.d., s. 174–175.